

УДК 341.1/8

**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У БОРОТБІ
З КСЕНОФОБІЄЮ ТА РАСИЗМОМ**

Калмикова О. С.,

аспірантка кафедри міжнародного права
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

Анотація: Стаття присвячена висвітленню важливого для науки і практики питання – розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі із етнічною і расовою нерівністю. Ці питання не втрачають своєї актуальності і на сьогоднішній день.

Ключові слова: дискримінація, расизм, ксенофобія, релігійна нетерпимість, правові засоби боротьби із дискримінацією.

Анотация: Статья посвящена освещению важного для науки и практики вопроса – развитию международного сотрудничества в борьбе с этническим и расовым неравенством. Эти вопросы не теряют своей актуальности и на сегодняшний день.

Ключевые слова: дискриминация, расизм, ксенофобия, религиозная нетерпимость, правовые средства борьбы с дискриминацией.

Annotation: The article is devoted to the important for science and practice issues – international cooperation in combating ethnic and racial inequality. These questions not lose their relevance and nowadays.

Key words: discrimination, racism, xenophobia, religious intolerance, legal means to combat discrimination.

Проблематика міжрасових, міжетнічних протистоянь є предметом дослідження представників різних наук – соціології, політології, історії, а також юриспруденції.

Незважаючи на загальні для усього світу процеси глобалізації і поглиблення зв'язків між культурами, що у минулому були полярними, питання етнічних конфронтацій, ксенофобії не зняте і сьогодні. Зараз ми зіштовхуємося з новими проявами расизму, коли суперечливим моментом є вже не тільки колір шкіри і ментальність, а різниця в такому етнокультурному спадку, як традиції і вірування.

Актуальність цієї теми визначається гостротою і труднощами вирішення проблеми подолання дискримінації, расизму, ксенофобії, що залишається актуальною для багатьох країн, які, на жаль, часто самотужки, лише за допомогою внутрішньодержавних засобів, в тому числі і правових, боротися з ними не в змозі. У сучасному світі ці негативні явища набувають нових форм, незважаючи на значні зусилля держав, спрямовані на протидію їм.

Метою цієї статті є висвітлення основних етапів розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі з ксенофобією і расизмом. Необхідність дослідження цієї тематики зумовлена низьким рівнем її вивчення. Різноманітні аспекти боротьби з расизмом були предметом дослідження представників різних наук, їй присвячено невелику кількість праць, більшість з яких належать В.А. Тишкову, Л.Н. Гумільову, О.Є. Рибаківу, С.М. Булгакову, Ю.В. Бромлею. Серед українських авторів окремі аспекти забезпечення принципу рівності, а відтак заборону дискримінації, висвітлювали у своїх роботах М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, Л.Г. Заблоцька, С.В. Ісакович, П.О. Недбайло, І.В. Ніколайко, П.М. Рабінович. Однак останнім часом цим питанням не приділяється достатньої уваги.

Із метою проведення дослідження питань протидії дискримінації, расизму та ксенофобії, слід визначитися з основними поняттями. У юриспруденції «дискримінація» загалом означає неправомірне проведення відмінностей за тією або іншою ознакою, тобто різне поводження з людьми, групами людей або організаціями, що перебувають у рівному становищі, але відрізняються певною характеристикою [1]. Одним із проявів дискримінаційного ставлення є ксенофобія, цей термін походить із грецької мови і означає нав'язливий страх перед чужими; неприязнь, нетерпимість до представників іншої культури, віри, раси або до чужого, незнайомого. М.В. Кроз і Н.А. Ратінова наводять значення ксенофобії як негативного, емоційно насиченого, ірраціонального за своєю природою (але такого, що прикривається псевдорациональним обґрунтуванням) ставлення суб'єкта до певних людських спільнот та до їх окремих представників – «чужинців», «інших», «ненаших» [2]. Виявляється ксенофобія в конкретних соціальних установках суб'єкта, стереотипах, а також у світогляді в цілому. У свідомості індивіда формується стійкий образ ворога, який для нього є джерелом небезпеки. Ксенофобію можна розглядати на індивідуальному, груповому та загальносуспільному рівнях, і це стосується як суб'єкта, так і об'єкта. Провідну роль у формуванні даної характеристики відіграють ідеологія, звичаї, традиції, соціально-економічні, політичні процеси, демографічна ситуація та позиція суспільно-політичних лідерів та засобів масової інформації.

Окремою формою дискримінації є расова. Расизм можна розглядати одночасно як і вид ксенофобії. Расизм – це ідеологія, яка використовує зовнішні відмінності як основну причину для відмови в рівному ставленні до членів іншої групи на підставі наукових, біологічних чи моральних характеристик, вважають їх відмінними від своєї власної групи і споконвічно підпорядкованим. Раніше расизмом

вважався тільки прояв негативного ставлення білих до чорношкірих, однак міжнародні документи другої половини ХХ ст. називають расовою дискримінацією не тільки дискримінацію за кольором шкіри, але і за родовим, національним або етнічним походженням.

Раси, в свою чергу, розуміються як історично сформовані територіальні групи людей, пов'язані єдністю походження, яке виражається в загальних спадкових, морфологічних і фізіологічних ознаках, що варіюють у певних межах. Існує версія, що слово «раса» арабського походження і означає «голова, початок, корінь». Італійське походження слова «раса» – плем'я.

Однак на сучасному етапі розвитку людства проблему расизму вже неможливо розуміти тільки як проблему різних кольорів шкіри. Расизм необхідно розглядати більш широко як проблему соціальну і психологічну. Всередині однієї країни, всередині одного етносу, етнічної групи можуть існувати специфічні форми расизму, так званого соціального расизму. Це коли малозабезпечене і малоосвічених населення, наприклад, селяни, відчувають утиск їх гідності та прав, неадекватною оплати праці на цілком офіційному рівні. Це особливо характерно для країн третього світу, і це є однією з форм сучасного рабства.

Незважаючи на постійні спроби знищення расизму, міжнародна спільнота визнає, що це практично неможливо і расистські погляди є одними із найпоширеніших у світі. У багатьох міжнародних деклараціях, пактах і конвенціях держави підтверджували той факт, що всі люди мають рівні і невід'ємні права, і брали зобов'язання щодо забезпечення і захисту цих прав. Однак расова дискримінація, як і раніш, перешкоджає повному здійсненню прав людини. Не дивлячись на прогрес, досягнутий у деяких галузях, відмінності, винятки, обмеження і переваги, які ґрунтуються на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, продовжують викликати й загострювати конфлікти та спричиняти неймовірні страждання, а також призводять до загибелі людей.

Міжнародна спільнота активно співпрацює у сфері протидії цим негативним явищам. ООН у 1945 році у своєму Статуті закріпила повагу до прав і свобод людини. А 10 грудня 1948 році Резолюцією ООН була прийнята та проголошена Загальна декларація прав людини на 3-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у Парижі. Вона є ніби метою, якої повинні прагнути всі народи та держави, щоб кожна людина і кожний орган держави, завжди маючи на увазі цю Декларацію, мали намір шляхом освіти сприяти повазі цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації Об'єднаних Націй, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Загальна декларація – це перший в історії міжнародних відносин акт, у якому проголошено широке коло основних свобод і прав людини, що підлягають загальній повазі і додержанню. В преамбулі Загальної декларації сказано, що вона проголошена, беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської спільноти, і

рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей. Генеральна Асамблея ООН і проголосила Загальну декларацію, виходячи з того, що в світі існує гостра необхідність у сприянні розвиткові дружніх відносин між народами; народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі, а держави-члени у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй зобов'язались сприяти загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод.

«Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства», – проголошує перша стаття Загальної декларації. В наступних тридцяти статтях розкривається зміст основних прав і свобод людини, зокрема, ст. 7: «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист перед законом» [3].

Після прийняття Загальної декларації процес її визнання проходив досить активно як на міжнародному, так і на національному рівнях. На міжнародному рівні Декларація стала відправною точкою, а потім і ядром усієї системи універсальних міжнародних актів із прав людини, прийнятих у рамках ООН (близько 200 документів), правовим орієнтиром і стандартом для десятків і сотень регіональних і двосторонніх міжнародних договорів, які склали в сукупності розгалужену систему принципів і норм, що визначають види і зміст прав і свобод людини, а часто і порядок їх реалізації та механізм захисту. На неї посилаються як універсальні міжнародні конвенції (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та ін.), так і регіональні угоди (Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Американська конвенція про права людини 1969 р., Африканська Хартія прав людини і народів 1981 р.).

Положення Декларації знайшли широке відображення в позитивному міжнародному і національному праві, а також у судовій практиці, яка надає їм велике значення. Професор І. Лукашук в цьому зв'язку наводить рішення суду м. Таранто (Італія) 1954 р. у справі Товт. У ньому, зокрема, зазначалося: «Не володіючи обов'язковою силою норм права, положення Декларації, тим не менш, являють собою керівні принципи найвищої моральної цінності» [4, с. 187]. Суд зазначив відсутність у Декларації саме «обов'язкової сили норм права», а не обов'язкової сили взагалі. Не дивлячись на те, що з самого початку Загальна декларація приймалася у вигляді резолюції ООН, та не була юридично обов'язковою.

Прийняття Загальної декларації прав людини було лише одним із перших кроків. В 1966 році Генеральною Асамблеєю ООН на XXI сесії були

прийнятті Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські права. Пакт – це багатосторонній міжнародний договір, в якому сформульовано широкий комплекс норм по забезпеченню і захисту прав людини і основних свобод, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини, та закріплені конкретні міжнародно-правові зобов'язання держав-учасниць по додержанню і втіленню в життя таких норм. У Пакті передбачаються також заходи щодо здійснення міжнародного контролю за їх виконанням (система подання періодичних доповідей державами учасницями, створення контрольних органів тощо).

Міжнародні пакти були ратифіковані Україною 19 жовтня 1973 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права набрав чинності 3 січня 1976 року, а Міжнародний пакт про громадянські та політичні права – 23 березня 1976 року. Згідно з тим, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані заохочувати загальну повагу і додержання прав і свобод людини, і перш за все, звичайно, додержувати їх повинні державні органи та посадові особи. Ратифікувавши Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні; забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту (ст. 2). Як і в Загальній декларації прав людини (ст. 5), в даному Пакті говориться про те, що «Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідям» (ст. 7) [5].

Згодом з'явилася низка спеціальних документів, такі як Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок 1967 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань 1981р., Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 р., Конвенція про права інвалідів 2006 р., тощо.

Тобто на міжнародному рівні з'являються міжнародно-правові акти спеціального характеру, метою яких є забезпечення співробітництва держав щодо протидії окремим видам можливої дискримінації. А отже створюють конкретні

механізми, що веде до ускладнення урізноманітнення сучасної системи захисту прав людини.

Не тільки ООН, а і багато інших міжнародних організацій (ОБСЄ, ЮНЕСКО тощо) ведуть боротьбу із різноманітними формами дискримінації. Поряд із системою захисту прав людини на універсальному рівні, на Європейському, Американському і Африканському континентах були засновані і регіональні системи захисту прав людини. Найбільш розвинена із них, безперечно, є європейська.

Серед європейських міжнародних організацій створених після Другої Світової війни, питання захисту прав людини, формування дієвого механізму їх забезпечення вперше було закріплено в статуті Ради Європи.

Рада Європи затвердила документ, який до цього часу є найважливішим в Європі правовим джерелом в сфері захисту прав людини і основних свобод, – Європейську конвенцію з прав людини. Дотримання Закріплених в ній норм контролювалося спочатку спеціальною Комісією, а в 1959 році для цих цілей в Страсбурзі був створений Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

Права людини, демократія і верховенство закону є головними цінностями Європейського Союзу. ЄС розглядає права людини як загальні і неподільні. ЄС активно захищає права людини і у межах Союзу, і в усьому світі. Політика ЄС у галузі прав людини зосереджена на захисті цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних прав. ЄС приділяє особливу увагу заходам із захисту прав жінок, дітей, меншин і переміщених осіб.

Втручання співтовариства в галузь прав людини не передбачалося. Тому права людини були свідомо не згадані в тодішніх статутних документах ЄС¹. Однак з розвитком інтеграції виникла необхідність закріплення принципу захисту прав людини у їх правопорядку.

З часом практика Європейського суду з прав людини проклала дорогу до закріплення в політичних документах і первинному законодавстві Євросоюзу принципу пошани прав людини. У 1986 році захист прав людини і необхідність співпраці у цій сфері закріплюється в преамбулі до Єдиного європейського акту. У 1989 році Європарламент виступив з Декларацією основних прав і свобод, яка закріпила громадянські, політичні і соціально-економічні права, їх гарантії, а також важливі принципи демократії і правового становища особи. Тоді ж держави ЄС прийняли Хартію Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників, яку підписали всі держави-члени, окрім Великобританії. Ця Хартія, яка носить рекомендаційний характер, закріпила право на працю і винагороду за неї, на поліпшення умов праці, соціальний захист і ряд інших соціально-економічних прав працівників. Два останні документи мали велику політичну значущість і згодом були використані як джерела для Хартії основних прав ЄС (2000 р.).

Уперше принцип поваги прав людини як юридично обов'язковий був зафіксований у ст.ст. 6 і 7 Маастрихтського договору 1992 року і в дещо зміненому вигляді відтворений і в редакції статутних документів ЄС [6]. 7 грудня 2000 року Європарламент, Рада ЄС і Європейська комісія

оголосили Хартію як політичну декларацію. Документ був інтегрований в Конституцію ЄС як окремий розділ. Проте Конституція ЄС у 2005 році не була ратифікована на референдумах у Франції і Нідерландах, отже, не отримала юридичної сили. І лише після набуття чинності Лісабонським договором Хартія була визнана в якості джерела права ЄС.

Хартія Європейського Союзу про основоположні права людини (Charter of Fundamental Rights) представляє собою новий етап в інтеграції Європи. Преамбула хартії встановлює, що Європейський Союз усвідомлює свою духовну та моральну спадщину, яка ґрунтується на людській гідності, свободі, рівноправності, єдиних основних цінностях солідарності. Основою Союзу є принцип демократії та правової держави. Для держав-членів Хартія виконує завдання орієнтира на збереження і розвиток єдиних ціль, і основні права, що містяться в хартії, являють собою права людини.

У рамках 50-річного ювілею Загальної Декларації Прав Людини в грудні 1998 р. Європейська Рада в Кельні (3 і 4 червня 1999 р.) прийняла рішення почати роботу над проектом Хартії фундаментальних прав. Хартія фундаментальних прав ЄС була урочисто проголошена Європейською Радою в Ніцці 7 грудня 2000. Вона ґрунтується на договорах Співтовариства, міжнародних договорах, таких як Європейська Конвенція про захист прав людини 1950 р. і Європейська соціальна хартія 1989 р., а також на конституційних традиціях, спільних для держав-членів ЄС, і різних деклараціях Європейського Парламенту.

Як уже зазначалося вище, на відміну від Євроконституції, складовою частиною якої й була Хартія, в Лісабонський договір вона не ввійшла, однак цей договір містить посилання на неї, як на окремий документ і забезпечує обов'язковість її положень для країн ЄС.

У Хартії основою класифікації прав уперше був обраний не вид чи сфера застосування прав, а цінності, на яких вони ґрунтуються. Хартія зводить всі права воедино, і всі – як основні. Вона стирає стару межу між різними поколіннями прав (цивільними, політичними та економічними, соціальними, культурними) на основі принципу універсальності, неподільності та ціннісного підходу. Вже в основу їх класифікації покладено систему семи цінностей: поваги людської гідності, забезпечення прав і свобод людини, принципи рівності, солідарності, демократії та правової держави відповідно до цього розділи Хартії названі: 1. «Гідність.» 2. «Свободи.» 3. «Рівність.» 4. «Солідарність.» 5. «Громадянство.» 6. «Правосуддя.» Тобто документ являє собою зовсім новий етап у розвитку правової теорії і як такий він, безсумнівно, набагато більш досконалий і сучасний, ніж аналогічні правові документи, прийняті на універсальному та регіональному міждержавному рівні.

Проте, якщо на рівні міжнародного співтовариства прийняття Хартії робить ЄС більш суверенною в сфері нормативного тлумачення прав і свобод особи, то з імплементацією європейського права прав людини на рівні національних держав ЄС виникають досить серйозні перешкоди. І справа тут

далеко не тільки в тому, що деякі положення Хартії суперечать національним правовим документам, але в тому, що Хартія створює єдиний гуманітарний простір, який національні державності просто не передбачають.

Що стосується питань саме дискримінації, Хартією про основні права забороняється «дискримінація будь-якого роду, зокрема, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії або переконань, політичних і інших поглядів, приналежності до національної меншості, майнового стану, походження, обмеженої працездатності, віку або сексуальної орієнтації». У Хартії про основні права також затверджується, що ЄС «поважає культурну, релігійну і мовну різноманітність» [7].

З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що дискримінація та її окремі форми, такі як расизм і ксенофобія, підривають основи демократії та справедливості у суспільстві. Її ліквідація необхідна для того, щоб всі люди могли вільно вибирати напрямок своєї професійної діяльності, розвивати можливості, отримувати відповідну винагороду, що позитивно відобразиться на економічних і соціальних відносинах в суспільстві, дозволить ефективніше використовувати людські ресурси. Це в свою чергу сприятиме економічному зростанню і політичній стабільності в країнах.

Важливу роль у викориненні нерівності відіграють міжнародні та національні нормативні акти, спрямовані на боротьбу з дискримінацією. Саме в рамках правового регулювання заборони дискримінації повинні бути створені механізми, що дозволяють вирішувати одну з найскладніших проблем сучасного світу.

ПРИМІТКИ

1. Як відомо, Європейський Союз сформувався на основі Співтовариств (ЄСВС, ЄЕС, Євратом). З самого початку створення співтовариств питання захисту прав людини не охоплювалися їх компетенцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осипов А. Г. Этническая дискриминация: профили и практика (пример Ставропольского края) // Россия и современный мир. – 2009. – № 4. – С. 62-76.
2. Социально-психологические и правовые аспекты ксенофобии / М.В. Кроз, Н.А. Ратинова. – М. : Academia, 2007. – 52 с.
3. Общая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // Международные акты о правах человека. – М., 1998.
4. Лукашук И. И. Международное право в судах государств. – М., 1993.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам; К., 1996.
6. Социально-экономические стандарты и права человека в ЕС на современном этапе его развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.markells.ru/socialno_ykonomicheskie_standarty_i_p_rava_cheloveka.html
7. Хартія Європейського Союзу об основних правах: коментарій; Под ред. С.Ю. Кашкина. – М., 2001.